

УДК 81'33:81'42:811.161.2:82-3."2001-2023"
DOI: 10.31558/1815-3070.2024.48.7

ГЕНДЕРНА СПЕЦИФІКА КОНЦЕПТОСФЕРИ СТРАЖДАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ ХХІ СТ.

У праці представлено комплексну методичку, що поєднує аналіз результатів асоціативного експерименту, корпусний підхід та статистичні методи (частотність та показник *log Dice*). Змодельовано асоціативну мережу та здійснено аналіз результатів реакцій асоціативного експерименту. Проаналізовано вербалізатори концептосфери СТРАЖДАННЯ в українській художній прозі періоду 2001–2023 років та їхні типові колокації у «жіночих» та «чоловічих» текстах, а також здійснено тематичне групування іменників. Застосовано показник асоціативної міри *log Dice* для виявлення сили асоціативного зв'язку між словами. Зроблено висновки, що аналіз даних виявив незначну відмінність між результатами асоціативного експерименту та вербалізаторами концептосфери. Респонденти на слово-стимул реагують асоціаціями-синонімами, а текстові дані з корпусу відображають вербалізатори концепту.

Ключові слова: концептосфера, асоціативна вербальна мережа, корпус текстів, асоціативна відстань, колокація, статистичні параметри, гендер.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Дослідження концептосфери СТРАЖДАННЯ в когнітивному аспекті передбачає насамперед аналіз лінгвального матеріалу. Завдяки поєднанню емпіричних методів психолінгвістики, корпусного підходу та перевірка цих даних статистичними методами окреслюється цілісна картина змодельованого концепту. Аналіз результатів асоціативного експерименту дає цінну інформацію про взаємозв'язок тих чи інших концептів. За допомогою дослідження корпусних даних є змога з'ясувати типову сполучуваність вербалізаторів концептів, що, своєю чергою, уможливує виявлення національно-культурної специфіки досліджуваних одиниць.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Сучасні дослідження в галузі лінгвістики поєднують методи з різних галузей, напр., психолінгвістичні методи використовують у дослідженнях концептосфери тієї чи іншої мови, зокрема доцільність проведення асоціативного експерименту вказує на те, що «завдяки стимулу та реакції можна окреслити концепт, побудувавши загальний образ мовця та відобразивши ментальність свідомості нації» (Молгамова 2023). О. Гошовська, провівши асоціативний експеримент, встановила етнокультурну специфіку концепту ВІРА, уклала синонімічні та антонімічні ряди для вербалізатора *віра* (Гошовська 2019). Н. Савелюк проаналізувала в психолінгвістичному аспекті семантичні поля вербального стимулу *Україна* та дійшла висновку, що найчастотнішими асоціатами є *дім, воля, незалежність, свобода, Батьківщина* (Савелюк 2023). С. Мартінек стверджує, що метод асоціативного експерименту дає змогу підтвердити теоретичні припущення дослідників в аспекті когнітивістики. Асоціативна мережа не є випадковою чи довільною, саме реакції респондентів виявляють риси притаманні концептуальним структурам (Martinek 2004).

Детальний теоретичний огляд застосування в лінгвістичних студіях показника частотності, його функцій здійснено в праці М. Ділай та І. Ділай. Згадані авторки зазначають, що поєднання статистичних методів із корпусними дослідженнями зумовлює цілісність та результативність лінгвістичних досліджень (М. Ділай, І. Ділай 2022).

У сучасному мовознавстві розуміння поняття *колокація* є дискусійним (Гладка 2013, Бобкова 2018). У праці Н. Лотоцької та О. Левченко диференційовано поняття *фразеологізм* та *колокація*, описано різні підходи до інтерпретації цього терміна (Лотоцька, Левченко 2019). Відповідно до семантико-синтаксичного, корпусно-статистичного, корпусного та контекстно-орієнтованого підходів розуміння терміна відрізняються. Зокрема, Т. Бобкова стверджує, що поняття *колокація*, яким послуговуються в базованих на корпусному підході дослідженнях, дослідники інтерпретують у вузькому значенні як послідовність слів, що часто трапляються в тексті, окреслюючи колокацію як «континуум між вільними та стійкими сполуками» (Бобкова 2014: 44–45). Н. Лотоцька зазначає, що представники корпусно-статистичного підходу вбачають у колокації асоціативний зв'язок слів і за допомогою статистичних критеріїв обчислюють ступінь стійкості зв'язку між компонентами (Лотоцька 2019: 123).

У зіставному дослідженні асоціатив та словосполук в естонській мові проаналізовано списки частин мови (іменники, прикметники, дієслова), обраних зі словників the Dictionary of Estonian Word Associations та the Estonian Collocations Dictionary. З аналізу випливає, що прикметники утворюють більшу кількість спільних пар, а усталеність колокацій прикметник та іменник підтверджує атрибутивний граматичний зв'язок, проте іменники переважають у колокаціях та реакціях (Vainik 2020). В експерименті, респондентами якого були 40 студентів університету в Японії, використано корпуснобазований підхід у дослідженні асоціативних сполук в усному мовленні. Зокрема, використання статистичних показників асоціативних мір, показників плавності та лексичного багатства мовлення вказують на те, що низькочастотні асоціати окреслюють швидкість мовлення носів мови, а більш частотні сполуки використовували респонденти, які мають багатий лексикон (Uchihara 2022).

Належить звернути увагу на те, що в психолінгвістиці застосовують асоціативний експеримент, оскільки формуючи асоціативні поля з реакцій респондентів, «ми спроектуємо певні концепти чи образи мовної свідомості у носіїв» (Zsarnócsaiová 2020: 69). У статистиці поняття міри асоціацій (міри колокацій) – це статистичні показники, що вимірюють силу зв'язку між словами та базуються на параметрах співвідношення між ними. Різну сполучуваність слів відображають міри асоціацій, що формують список колокацій (Brezina 2018: 67).

Корпусний підхід дослідження колокацій детально описано у праці Г. Ситар, у якій зазначено, що «в лінгвістиці призначення показників асоціації вбачають передусім в автоматичному виділенні колокацій/конструкцій в тексті (корпусі текстів) на підставі встановлення випадковості/невипадковості певної послідовності слів у тексті (корпусі текстів)» (Ситар 2017). Під час дослідження використано модифікований показник оцінки асоціацій $\log \text{Dice}$, оскільки, на думку

П. Ричли (Pavel Rychlý), порівняно з метриками T-score, MI-score, MI3-score, Minimum Sensitivity, Dice coefficient, MI log Freq, цей показник забезпечує більш стабільні результати як для корпусів різних розмірів, так і для підкорпусів. Серед переваг у застосуванні показника log Dice – діапазон значущих результатів коливається від 0 до 14, де 0 – означає одне вживання колокації, а загальний розмір корпусу не впливає на результати оцінки (Rychlý 2008: 7–9). В. Бржезіна зазначає, що вибір найкращого показника асоціацій насамперед залежить від того, якого типу словосполучуваності ми потребуємо для обчислення. Основні параметри у виборі – це унікальність та частота появи. MI-score виявляє рідкісні колокаційні зв'язки, а Dice, log Dice та MI2-score – не залежні від частоти корпусу як попередній показник, а демонструють асоціативну міру спільної появи (Brezina 2018: 70–71).

Мета дослідження – змоделювати асоціативну мережу концептосфери СТРАЖДАННЯ та дослідити сполучуваність вербалізаторів концепту на матеріалі української художньої прози ХХІ ст., урахувавши гендерну належність авторів текстів. **Мета дослідження передбачає виконання низки завдань:** уточнити комплексну методику аналізу, зокрема з використанням результатів асоціативного експерименту (УАС); зіставити результати асоціативного експерименту з текстовими даними, використавши статистичний показник асоціативної міри log Dice, з'ясувати силу асоціативного зв'язку між словами, що вживаються зі словом *страждання* в текстах авторів чоловіків та жінок.

Об'єкт дослідження – концептосфера СТРАЖДАННЯ в українській художній прозі ХХІ ст., **предмет** дослідження – специфіка вербалізації досліджуваного концепту.

У цьому дослідженні як **фактологічний матеріал** використано результати асоціативного експерименту, що провели С. Мартінек та В. Мітьков (УАС): для стимулу *страждання* загальна кількість перших реакцій становить 202, з них 101 – респонденти чоловічої статі та 101 – жіночої. Кількість відмінних перших реакцій, викликаних стимулом *страждання* дорівнює 96, кількість відмінних реакцій чоловіків становить 55, а жінок – 58 (Мартінек, Мітьков 2021: 481). Окрім цього, використано текстові дані. Для проведення дослідження в Генеральному регіональному анотованому корпусі української мови (ГРАК) створено підкорпус української художньої прози періоду 2001–2023 років, що налічує 76 351 373 токенів (ГРАК). За допомогою корпусних інструментів пошук колокацій здійснено за SQL-запитами, у яких враховано гендерну належність авторів текстів.

У праці застосовано модифіковану **методику** САТ Є. Бартмінського, яку апробовано для моделювання концептів РАДІСТЬ 'JOY' та СТРАХ 'FEAR' (Bartmiński 1988; Bartmiński 2009; Hultso, Levchenko 2022). Запропонована методика згаданого дослідника передбачає використання та аналіз різного типу джерел: системномовних даних, результатів опитування носіїв мови й тексти. Використана в нашому дослідженні модифікована методика поєднує методи психолінгвістики (результати асоціативного експерименту), корпуснобазований підхід (створено підкорпуси української художньої прози періоду 2001–2023 років з урахуванням гендерної належності авторів) та статистичні методи (частотність та показник log Dice).

Наукова новизна, теоретична і практична цінність отриманих результатів.

Завдяки застосуванню методики САТ вперше цілісно окреслено концептосферу СТРАЖДАННЯ. Дані асоціативного експерименту зіставлені з текстовими даними, зокрема проаналізовано типові колокації з компонентом-вербалізатором концептосфери. Також здійснено тематичне групування іменників-реакцій на стимул *страждання* та колокацій з іменником у корпусі. Аби дослідити найчастотніші словосполучки зі словом *страждання*, використано показник log Dice (модифікований показник оцінки асоціацій). Практична цінність праці полягає у використанні результатів у лексикографії, соціолінгвістиці, когнітології та у сфері обробки природної мови.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження.

Сучасна лінгвістика послуговується таким розумінням поняття **концептосфера**, як «сукупність концептів, з яких у відповідному упорядкуванні формується світорозуміння, світовідчуття і світосприйняття мовців» (Загнітко 2012:105). К. Білобровська інтерпретує **концептосферу** як літературознавчу категорію, під якою належить «...розуміти сукупність концептів в індивідуальній свідомості, які залежать, доповнюють й розширюють один одного, пов'язані між собою, складають певну систему, а також репрезентовані у художньому дискурсі; це своєрідна ментальна структура, з якої складається полотно свідомості, світорозуміння та світосприйняття людини» (Білобровська 2023: 132). У цій праці описано перший етап, моделювання концептосфери СТРАЖДАННЯ, охарактеризовано асоціати та вербалізatori концепту, що стосуються досліджуваної концептосфери.

В асоціативному експерименті найчастотніші спільні реакції на стимул *страждання* утворюють асоціативне ядро поля СТРАЖДАННЯ: *біль* (m 29,70; f 25,74), *горе* (m 1,98; f 3,96), *мука* (m 2,97; f 1,98), *муки* (m 1,98; f 1,98), *кохання* (m 1,98; f 2,97), *самотність* (m 1,98; f 1,98), *людини* (m 1,98; f 0,98), *любов* (m 0,99; f 2,97), *велике* (m 0,99; f 1,98), *біда* (m 2,97; f 0,99), *чужі* (m 0,99; f 0,99), *хвороба* (m 0,99; f 0,99). Відмінні реакції респондентів формують периферію поля – *життя* (m 2,97; f 0), *важкість* (m 1,98; f 0), *сльози* (m 0; f 2,97), *смерть* (m 0; f 1,98), *сум* (m 0; f 1,98), *хрест* (m 0; f 1,98). На основі ваги реакцій респондентів-чоловіків та жінок, поданих в УАС, змодельовано ядро асоціативної мережі концептосфери СТРАЖДАННЯ (див. Рис. 1).

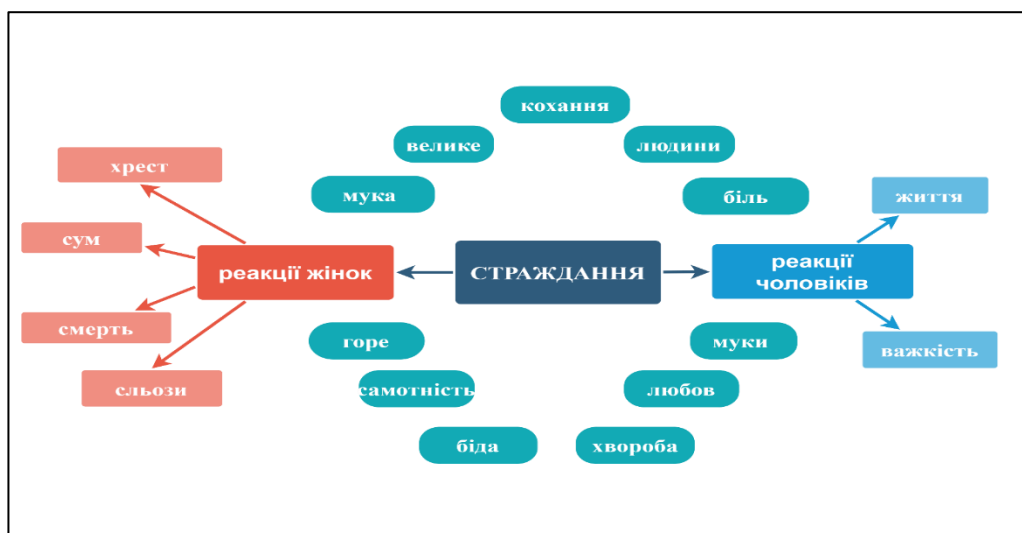

Рисунок 2: Асоціативна мережа концептосфери СТРАЖДАННЯ

За даними С. Мартінек та В. Мітькова, на стимул **страждання** респонденти відреагували низкою прикметників: *нестерпне* (m 0,99; f 0), *низьке* (m 0,99; f 0), *сильні* (m 0,99; f 0,99), *тяжке* (m 0,99; f 0), *безсилі* (m 0; f 0,99), *благородне* (m 0; f 0,99), *болісні* (m 0; f 0,99), *довгі* (m 0; f 0,99), *душевні* (m 0; f 0,99), *жорстоке* (m 0; f 0,99), *людські* (m 0; f 0,99), *марні* (m 0; f 0,99), *невизвольні* (m 0; f 0,99), *невимовне* (m 0; f 0,99), *чужі* (m 0,99; f 0,99), *всесвітні* (m 0; f 0,99).

Натомість за даними ГРАК мовці надають концептові такі атрибути, як: *фізичний* (m 6,67; f 0), *український* (m 6,67; f 0), *тимчасовий* (m 6,67; f 0), *правдивий* (m 6,67; f 0), *небачений* (m 6,67; f 0), *всесвітній* (m 6,67; f 0), *великий* (m 6,67; f 0), *блідо-блакитний* (m 6,67; f 0). У жінок авторів простежуються відмінні колокації з прикметниками, проте низькочастотні – *сильніший* (m 0; f 12,5), *молодий* (m 0; f 12,5), *козацький* (m 0; f 12,5).

З аналізу асоціатів-прикметників та вербалізаторів прослідковується, що компоненти характеризують **страждання** за: часом (*всесвітні*, *тимчасовий*), ознакою присвійності (*людські*, *козацький*, *чужі*, *український*) та за ознакою міри (*низьке*, *сильні*, *тяжке*, *довгі*, *блідо-блакитний*, *великий*, *сильніший*).

Серед реакцій-прислівників на зазначений стимул переважають лише реакції чоловіків: *темно* (m 0,99; f 0), *тимчасово* (m 0,99; f 0), *тяжко* (m 0,99; f 0). Кількість колокацій із прислівником у текстах чоловіків та жінок розділилась порівну, проте чоловіки більш вживають іменник **страждання** з прислівниками: *радісно* (m 5,56; f 0), *невиліковно* (m 5,56; f 0), також колокації відображають порівняння: *як науковця* (m 5,56; f 0), *як домінанта* (m 5,56; f 0). У жінок авторів переважають колокації: *вже* (m 0; f 16,67), *тут* (m 0; f 11,11), *поряд* (m 0; f 5,56), *позаду* (m 0; f 5,56), *завжди* (m 0; f 5,56), *мени* (m 0; f 5,56).

Респонденти на стимул **страждання** відреагували такими реакціями-іменниками: *нагорода* (m 0,99; f 0), *насолада* (m 0,99; f 0), *воля* (m 0; f 0,99), *нещастя* (m 0; f 0,99), *пекло* (m 0; f 0,99), що формують периферію ядрового поля. Загалом реакції на стимул **страждання** пов'язують цей концепт із низкою концептосфер: асоціації пов'язані з **релігійною тематикою** (*Ісус Христос* (m 0,99; f 0), *віра* (m 0; f 0,99), *Ісус* (m 0; f 0,99)), з **порушенням життєдіяльності організму** (*хвороба* (m 0,99; f 0,99), *язва* (m 0; f 0,99), *рак(хвороба)* (m 0; f 0,99)), **препарати для лікування** (*ліки* (m 0,99; f 0)), з **навчання**: *навчання* (m 0,99; f 0,99), *пара* (m 0,99; f 0), *понеділок* (m 0,99; f 0), *сесія* (m 0; f 0,99), з **людиною як особистістю**: *баби* (m 0,99; f 0), *бомж* (m 0,99; f 0), *егоїст* (m 0,99; f 0), *людина* (m 0,99; f 0,99), *діти* (m 0; f 0,99), з **взаємозв'язками**: *стосунки* (m 0; f 0,99), з **соціальною сферою**: *бідність* (m 0; f 0,99), *занепад* (m 0; f 0,99), *рабство* (m 0,99; f 0), *неволя* (m 0; f 0,99), з **реакцією чи емоцією/станом**: *будун* (m 0,99; f 0), *голод* (m 0,99; f 0), *емоції* (m 0,99; f 0), *плач* (m 0,99; f 0,99), *співпереживання* (m 0,99; f 0), *співчуття* (m 0,99; f 0), *жах* (m 0; f 0,99), *незадоволення* (m 0; f 0,99), *плач* (m 0,99; f 0,99), *смуток* (m 0; f 0,99), з **методом тиску**: *насильство* (m 0,99; f 0), *сила* (m 0; f 0,99).

Найбільш частотними колокаціями слова **страждання** з іменниками в ГРАК є: *людина* (m 8,96; f 7,84), *мученик* (m 4,46; f 0), *донька* (m 1,49; f 5,88), *удар* (m 2,99; f 0), *Син Божий* (m 2,99; f 1,96), *погляд* (m 2,99; f 0), *обличчя* (m 2,99; f 3,92), *народ* (m 2,99; f 0), *жертва* (m 2,99; f 1,96), *душа* (m 2,99; f 1,96), *Брацлавщина* (m 2,99; f 0),

юність (m 0; f 3,92), *сестра* (m 1,49; f 3,92), *жінка* (m 1,49; f 3,92), *Марія* (m 0; f 3,92). До низькочастотних належать колокації: *юнак* (m 1,49; f 1,96), *сусід* (m 1,49; f 0), *рід* (m 1,49; f 0), *плоть* (m 1,49; f 0), *тіло* (m 0; f 1,96), *панночка* (m 2,22; f 0), *невільник* (m 1,49; f 0), *натовп* (m 1,49; f 0), *світ* (m 0; f 1,96), *герой* (m 0; f 1,96), *Ісус* (m 0; f 1,96), *вояк* (m 1,49; f 0), *важкопоранений* (m 1,49; f 0).

На основі аналізу виокремлено низку тематичних груп колокацій: 1) **сімейні зв'язки**: *донька* (m 1,49; f 5,88), *сестра* (m 1,49; f 3,92), *жінка* (m 1,49; f 3,92), *рід* (m 1,49; f 0), *дядько* (m 0; f 1,96), *дитина* (m 1,49; f 1,96), *мати* (m 1,49; f 0), *дід* (m 1,49; f 0), *батько* (m 1,49; f 0); 2) **соціальні зв'язки**: *сусід* (m 1,49; f 0), *панночка* (m 2,22; f 0), *натовп* (m 1,49; f 0), *мешканець* (m 0; f 1,96), *пан* (m 0; f 1,96), *пані* (m 1,49; f 1,96), *пацієнт* (m 0; f 1,96), *олігарх* (m 1,49; f 0), *житель* (m 1,49; f 0); 3) **релігійна тематика**: *Син Божий* (m 2,99; f 1,96), *Марія* (m 0; f 3,92), *Ісус* (m 0; f 1,96), *великомученик* (m 0; f 1,96), *Бог* (m 0; f 1,96), *Авраам* (m 1,49; f 0); 4) **будова тіла**: *рука* (m 1,49; f 0), *плоть* (m 1,49; f 0), *око* (m 1,49; f 0), *мозок* (m 1,49; f 0), *тіло* (m 0; f 1,96); 5) **війна**: *жертва* (m 0; f 1,96), *герой* (m 0; f 1,96), *втрата* (m 0; f 1,96), *невільник* (m 1,49; f 0), *вояк* (m 1,49; f 0), *важкопоранений* (m 1,49; f 0), *в'язень* (m 1,49; f 0).

Серед жіночих реакцій на стимул *страждання* є поєднання прийменника з іменником (*в голові* (m 0; f 0,99) та *від любові* (m 0; f 0,99)) та сполучника з іменником (*і мука* (m 0; f 0,99)). Такі реакції належать до синтагматичних. У ГРАК наявні такі колокації прийменника із словом *страждання* у «чоловічих» текстах: *страждання у глибині* (m 6,67; f 0), *страждання на базі* (m 6,67; f 0), *страждання заради волі* (m 6,67; f 0), *страждання заради Бога* (m 6,67; f 0), *страждання за межею* (m 6,67; f 0), *страждання за гріхи* (m 6,67; f 0), *страждання в неволі* (m 6,67; f 0), *страждання в голосі* (m 6,67; f 0), а в жіночих текстах натрапляємо на: *страждання на радість* (m 0; f 7,14), *страждання на обличчі* (m 0; f 7,14), *страждання за померлим* (m 0; f 7,14), *страждання з чужих* (m 0; f 7,14), *страждання з приводу* (m 0; f 7,14), *страждання від втрати* (m 0; f 7,14), *страждання від болю* (m 0; f 7,14), *страждання в травні* (m 0; f 7,14), *страждання в оченятах* (m 0; f 7,14), *страждання без ліків* (m 0; f 7,14).

Досліджувані компоненти характеризують *страждання* з погляду його локалізації (*в голові, у глибині, в неволі, в голосі, в оченятах, на обличчі*), причини появи (*від любові, від втрати, від болю*), мети (*заради волі, заради Бога*) та умови (*за межею, за гріхи*).

Страждання і смерть (m 6,38; f 11,11), *страждання і біль* (m 4,26; f 5,56), *страждання і радість* (m 2,13; f 5,56) – ці колокації вжито у творах авторів як чоловіків, так і жінок. Проте кількість колокацій із сполучниками переважає у чоловіків, напр.: *страждання і труди* (m 4,26; f 0), *страждання і розпуки* (m 4,26; f 0), *страждання і щастя* (m 2,13; f 0), *страждання і приреченість* (m 2,13; f 0), *страждання і покута* (m 2,13; f 0), *страждання і переживання* (m 2,13; f 0), *страждання та знуцання* (m 2,13; f 0), *страждання та містерії* (m 2,13; f 0), *страждання й почуття* (m 2,13; f 0), *страждання й поневір'яння* (m 2,13; f 0), *страждання й любов* (m 2,13; f 0). У жіночих текстах наявні колокації – *страждання і самозречення* (m 0; f 5,56), *страждання і розгубленість* (m 0; f 5,56), *страждання і пристрасті* (m 0; f 5,56), *страждання і приниження* (m 0; f 5,56), *страждання і*

поневірянь (m 0; f 5,56), *страждання чи кривди* (m 0; f 5,56), *страждання та біль* (m 0; f 5,56), *страждання й тугу* (m 0; f 5,56), *страждання й самотності* (m 0; f 5,56), *страждання й біди* (m 0; f 5,56). Лише в чоловічих текстах наявний компонент, який номінує позитивний стан (*щастя*), а в більшості колокацій другий повнозначний компонент номінує негативні емоції або стани.

З аналізу випливає, що дієслівні реакції на зазначений стимул притаманні лише чоловікам: *проіграв* (m 0,99; f 0), *страждати* (m 0,99; f 0), *терпіти* (m 0,99; f 0). Натомість на вербальному рівні колокації з компонентом дієсловом типове явище, що закономірно: *було* (m 10; f 0), *є* (m 4; f 0), *спокутувати* (m 4; f 0), *поглиблювало* (m 4; f 0), *були* (m 4; f 2,44), *чекають* (m 0; f 4,88). До низькочастотних колокацій із слово *страждання* належать: *тримають* (m 0; f 2,44), *росте* (m 0; f 2,44), *позбудеться* (m 0; f 2,44), *повідати* (m 0; f 2,44), *побачив* (m 0; f 2,44), *перетікало* (m 0; f 2,44), *очищує* (m 0; f 2,44), *оберну* (m 0; f 2,44), *носив* (m 0; f 2,44), *віддай* (m 0; f 2,44), *випекло* (m 0; f 2,44), *читалися* (m 2; f 0), *тривали* (m 2; f 0), *розривала* (m 2; f 0), *продирається* (m 2; f 0), *закінчилися* (m 2; f 0), *скінчилися* (m 2; f 0), *полегишити* (m 2; f 0), *очищає* (m 2; f 0), *зменшуються* (m 2; f 0), *викликають* (m 2; f 0), *розігравали* (m 0; f 2,44), *пронизують* (m 0; f 2,44).

Аналіз сполучуваності вербалізаторів у корпусі вказує, що найбільш частотними колокаціями із словом *страждання* в художніх текстах авторів чоловічої статі є: *людина, мучеників, Син Божий, погляд, народ, жертва, душа, фізичний, український, тимчасовий, великий, блідо-блакитний, як науковця, як домінанта, радісно, властиве, невеликовно, було, є, спокутувати, поглиблювало, були*; у «жіночих» текстах: *людина, доньки, обличчя, юність, сестра, жінка, Марії, сильніший, козацький, поряд, позаду, завжди, мени, були, чекають*.

З аналізу асоціативної мережі на основі УАС та частотності типових колокацій у досліджених текстах, можна стверджувати про відмінність наявних концептуальних зав'язків та вербалізованої інформації. Щоб підтвердити результати аналізу, застосовано коефіцієнт косинусної подібності, значення якого коливається у проміжку $\{-1, 1\}$. Дослідники вважають, чим більше спільних елементів мають текстові сегменти, тим більша ймовірність подібності. Серед метрик, що обчислюють схожість текстових елементів, косинусна подібність є більш ефективною (Li, Han 2013: 611–612). Значення косинусної подібності для двох векторів (даних з УАС та ГРАК переведено у векторний вигляд) становить 0,048. Результати показують незначну подібність слів у досліджуваних вибірках. Діаграма демонструє косинусну подібність досліджуваних вибірок (див. Рис. 2).

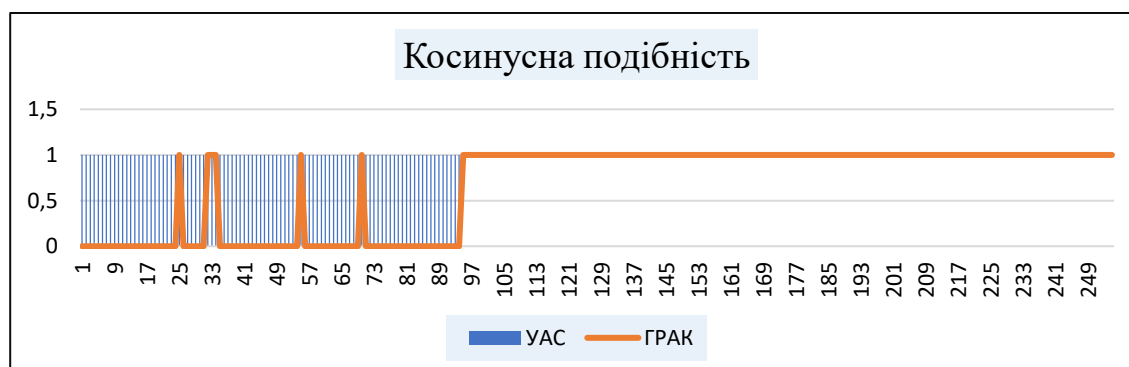

Рисунок 2: Косинусна подібність концептосфери СТРАЖДАННЯ

За допомогою статистичного інструментарію обчислено показник $\log Dice$, який забезпечує виявлення найчастотніших словосполук із словом *страждання*. Значення мір асоціацій коливаються від 3 токенів ліворуч до 3 токенів праворуч. У таблиці 1 подано показник оцінки асоціацій $\log Dice$.

Таблиця 1

*Показник $\log Dice$ для колокацій із словом *страждання**

У текстах авторів чоловіків	Log Dice	У текстах авторів жінок	Log Dice
полегшити	8.70	полегшити	9.17
завдавати	8.00	завдавати	8.37
мука	7.70	спотворитися	7.73
невимовний	7.10	душевний	7.65
спричиняти	7.03	біль	6.77
нелюдський	6.97	фізичний	6.73
фізичний	6.84	зазнати	6.68
біль	6.80	невимовний	6.62
нестерпний	6.79	розлука	6.53
сповнений	6.74	мука	6.36
душевний	6.55	кривда	6.30
просякнутий	6.44	споглядати	6.30
насолода	6.39	спотворений	6.27
породжувати	6.38	приносити	6.10
надлюдський	6.34	насолода	5.96
полегшувати	6.33	горе	5.65
неймовірний	6.28	несамовитий	5.63
розпука	6.23	нескінченний	5.63
мученик	6.15	радощі	5.62
горе	6.12	юність	5.61
людський	6.11	людський	5.39

На графах представлено колокаційний профіль концептосфери СТРАЖДАННЯ, вербалізатори якої вживаються в українській художній прозі ХХІ ст. в авторів як чоловічої, так і жіночої статі (див. Рис. 3 та Рис. 4). Ядро концептосфери СТРАЖДАННЯ формують колокації, що розташовані ближче до центру. Показник $\log Dice$ використовується як асоціативна міра між вузлом та колокатом.

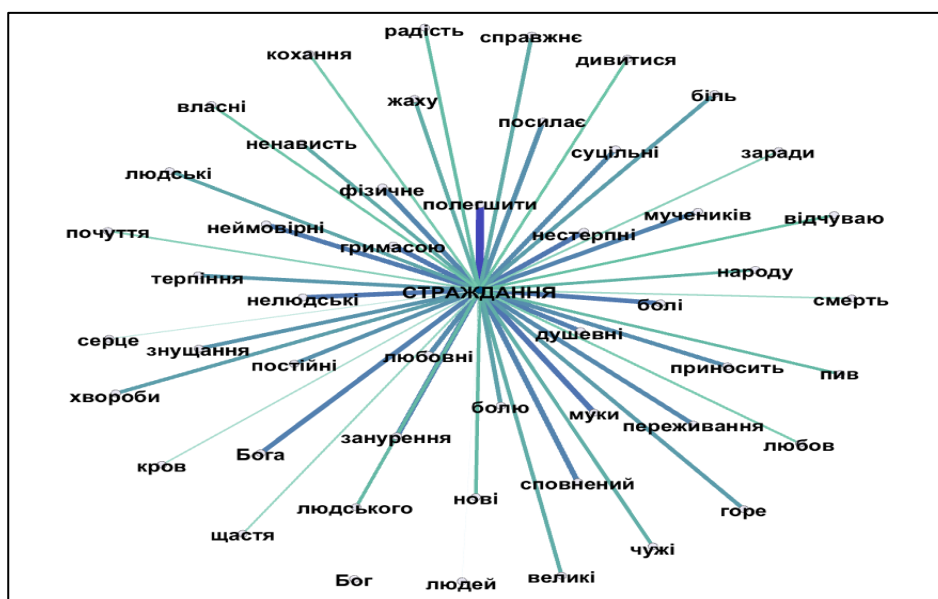

Рисунок 3: Колокаційний профіль концептосфери СТРАЖДАННЯ в текстах авторів чоловічої статі (показник log Dice)

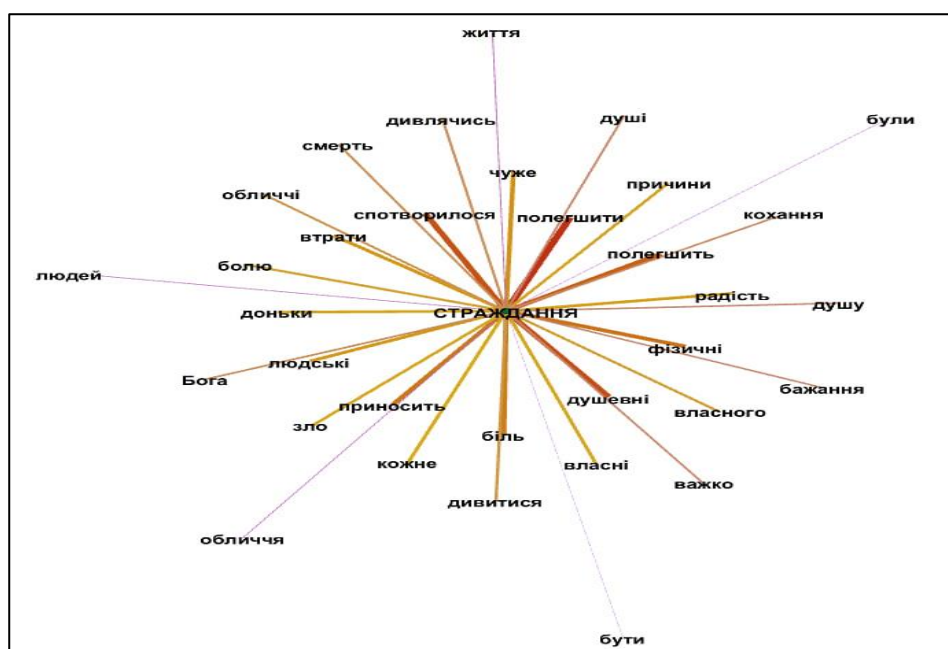

Рисунок 4: Колокаційний профіль концептосфери СТРАЖДАННЯ в текстах авторів жіночої статі (показник log Dice)

Висновки та перспективи дослідження. Застосована методика САТ (використано методи психолінгвістики, корпусний підхід та статистичні методи) дає змогу цілісно змодельовати концептосферу СТРАЖДАННЯ та виявити гендерну специфіку використання вербалізаторів. Дані асоціативного експерименту вказують, що спільними реакціями жінок та чоловіків на стимул *страждання* є: *біль, горе, мука, муки, кохання, самотність, людини, любов, велике, біда, чужі, хвороба*. Серед відмінних, проте доміантних реакцій чоловіків,

виокремлено такі: *біда, життя, важкість*, а типовими жіночими реакціями є *любов, сльози, велике, смерть, сум, хрест*.

Для «чоловічих» текстів характерними є такі колокації: *людина, мученик, удар, Син Божий, погляд, народ, жертва, душа, юнак, було, є, спокутувати, поглиблювало, були*, а для «жіночих» – *людина, донька, обличчя, юність, сестра, жінка, Марія, Ісус, сильніші, чекають*.

Порівняння результатів асоціативного експерименту та виявлених типових колокацій, отриманих за допомогою корпусних застосунків, засвідчує, що ядрові вербалізатори поля концептосфери СТРАЖДАННЯ мають незначну відмінність, що підтверджують результати коефіцієнта косинусної подібності. Респонденти окреслюють концепт через синонімічні асоціації, а тексти в корпусі відображають вербалізатори концепту. Результати модифікованого показника оцінки асоціацій *log Dice* засвідчують високу міру асоціації слів: *полегшити, завдавати, мука, невимовний, спричиняти, нелюдський, фізичний, біль, нестерпний, сповнений, душевний, просякнутий* – у чоловічих текстах, а в жіночих – *полегшити, завдавати, спотворитися, душевний, біль, фізичний, зазнати, невимовний, розлука, мука, кривда, споглядати*.

Із зіставлення результатів асоціативного експерименту та текстових даних випливає, що ядро концептосфери СТРАЖДАННЯ формує низка слів, як-от: *мука, біль, горе, терпіння* (яким властива висока частота) та *дитина, Ісус, хвороба, Ісус Христос, людина, душевний, любов, нестерпний* (для яких характерна дещо нижча частота).

Перспективу подальших досліджень вбачаємо в інтерпретації кількісних результатів в річищі когнітивної лінгвістики, зокрема аналізі моделей метафоризації концептосфери СТРАЖДАННЯ.

Література

1. Білобровська, Катерина О. Поняття «концепт» і «концептосфера» у літературознавчому вимірі. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород: Видавничий дім "Гельветика", 2023. Т. 2, вип. 32. 2023. С.127–133. DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.32.2.22>
[Bilobrovska, Kateryna O. (2023). Poniattia «kontsept» i «kontseptosfera» u literaturoznavchomu vymiri [The concept of "concept" and "conceptosphere" in the literary dimension]. In : Zakarpatski filolohichni studii [Transcarpathian Philological Studies]. Uzhhorod: Vydavnychyi dim "Helvetyka". T. 2, vyp. 32, 127–133. DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.32.2.22> (in Ukr.).]
2. Бобкова, Тетяна В. Концепція колокації: корпусний підхід. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Філологія*. 2014. Вип. 10(2). С. 42–45. URL [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_filol_2014_10\(2\)_13](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_filol_2014_10(2)_13).
[Bobkova, Tetyana V. (2014). Kontseptsiya kolokatsiyi: korpusnyy pidkhid [The concept of collocation: a corpus approach]. In : Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Filolohiya [Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Philology]. Vyp. 10(2), 42–45. Available at : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_filol_2014_10\(2\)_13](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_filol_2014_10(2)_13) (in Ukr.).]
3. Бобкова, Тетяна В. Класифікація українських колокацій на матеріалі корпусу текстів. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*.

- Філологія. Соціальні комунікації*. 2018. Т. 29(68), №2. С. 92–97. URL http://nbuv.gov.ua/UJRN/UZTNU_filol_2018_29%2868%29_2_19
- [Bobkova, Tetiana V. (2018). Klasyfikatsiia ukrainskykh kolokatsii na materialy korpusu tekstiv [Classification of Ukrainian collocations based on the corpus of texts]. In : Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Filolohiia. Sotsialni komunikatsii [Academic Notes of the V. I. Vernadsky Tavrichesky National University. Philology. Social Communications]. Т. 29(68), №2, 92–97. Available at : http://nbuv.gov.ua/UJRN/UZTNU_filol_2018_29%2868%29_2_19 (in Ukr.).]
4. Гладка, Валентина А. Структурно-синтаксичний підхід у вивченні колокацій (на матеріалі французької мови). *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Філологічна*. 2013. Вип. 39. С. 16–20. URL http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2013_39_7.
[Hladka, Valentyna A. (2013). Strukturno-syntaksychnyi pidkhid u vyvchenni kolokatsii (na materialy frantsuzkoi movy) [Structural-syntactic approach to the study of collocations (based on the material of the French language)]. In : Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Filolohichna [Scientific notes of the National University "Ostroh Academy". Philological]. Vyp. 39. 16–20. Available at : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2013_39_7 (in Ukr.).]
 5. Гошовська, Оксана. Асоціативний експеримент як метод виявлення структури концепту та етнокультурної специфіки (на прикладі концепту «віра»). *Українознавчі студії*. Івано-Франківськ: Плай. 2019. № 20. С. 198–206. DOI: <https://doi.org/10.15330/ukrst.20.198-206>.
[Hoshovs'ka, Oksana. (2019). Asotsiatyvnyy eksperyment yak metod vyvavlennya struktury kontseptu ta etnokul'turnoyi spetsyfyky (na prykladi kontseptu «vira») [Associative experiment as a method of identifying the structure of a concept and ethnocultural specificity (using the example of the concept of "faith")]. *Ukrayinoznavchi studiyi [Ukrainian Studies]*. Ivano-Frankivs'k. Play. (20), 198–206. DOI: <https://doi.org/10.15330/ukrst.20.198-206> (in Ukr.).]
 6. Ділай, Ірина П., Ділай, Маріанна П. Роль частотності у лінгвістичних дослідженнях. *Закарпатські філологічні студії*. 2022. Випуск 21, Том 1. С. 146–151. DOI: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.21.1.27>.
[Dilay, Iryna P. & Dilay, Marianna P. (2022). Rol'chastotnosti u lnhvistychnykh doslidzhennyakh [The role of frequency in linguistic research]. *Zakarpats'ki filolohichni studiy [Transcarpathian Philological Studies]*. (21). Том 1, 146–151. DOI: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.21.1.27> (in Ukr.).]
 7. Загнітко, Анатолій. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни. Т.2. Донецьк: ДонНУ, 2012. 350 с.
[Zahnitko, Anatolii. (2012). Slovnyk suchasnoi lnhvistyky: poniattiai terminy [Dictionary of Modern Linguistics: Concepts and Terms]. Т. 2. Donetsk: DonNU, 350. (in Ukr.).]
 8. Левченко, Олена П., Лотоцька, Наталія Я. Розмежування понять фразеологізм та колокація в сучасному мовознавстві (на матеріалі корпусу текстів Романа Іваничука). *Актуальні питання іноземної філології*. 2019. С. 193–199.
[Levchenko, Olena P. & Lototska, Nataliya Ya. (2019). Rozmezhuvannya ponyat frazeolozim ta kolokatsiya v suchasnomu movoznavstvi (na materialy korpusu tekstiv Romana Ivanychuka) [Delimitation of the concepts of phraseology and collocation in modern linguistics (based on the corpus of texts by Roman Ivanychuk)]. *Aktualni pytannya inozemnoyi filolohiyi [Current issues of foreign philology]*. 193–199 (in Ukr.).]
 9. Лотоцька, Наталія Я. Дослідження колокацій у сучасному мовознавстві: корпусно-статистичний підхід. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2019. №16. С. 122–126. URL http://nbuv.gov.ua/UJRN/apftp_2019_16_27.
[Lototska, Nataliya Ya. (2019). Doslidzhennya kolokatsiy u suchasnomu movoznavstvi: korpusno-statystychnyy pidkhid [Research on collocations in modern linguistics: a corpus-statistical approach]. *Aktualni problemy filolohiyi ta perekladoznavstva [Актуальні проблеми*

- філології та перекладознавства]. (16), 122–126. Available at : http://nbuv.gov.ua/UJRN/apftp_2019_16_27 (in Ukr.).]
10. Мартінек, Світлана, Мітьков, Віталій Український асоціативний словник. Т. III. Від стимулу до реакції. Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів : ПАІС, 2021. 544.
[Martinek, Svitlana & Mit'kov, Vitaliy. (2021). Ukrayins'kyu asotsiatyvnyy slovnyk [Ukrainian associative dictionary]. Т. III. Vid stymulu do reaktsiyi. L'vivs'kyu natsional'nyy universytet imeni Ivana Franka. L'viv : PAIS, 544 (in Ukr.).]
 11. Молгамова, Лілія О. Асоціативний експеримент як емпіричний метод дослідження лінгвокогнітивних концептів. *Слобожанський науковий вісник. Філологія*. 2023. Вип. 2. С. 26–29. DOI: <https://doi.org/10.32782/philspu/2023.2.5>.
[Molhamova, Liliya O. (2023). Asotsiatyvnyy eksperyment yak empirychnyy metod doslidzhennya lnhvokohnityvnykh kontseptiv [Associative experiment as an empirical method for studying linguocognitive concepts]. In : *Slobozhans'kyu naukovyy visnyk. Filolohiya [Slobozhansky Scientific Bulletin. Philology]*. Vyp. 2, 26–29. DOI: <https://doi.org/10.32782/philspu/2023.2.5> (in Ukr.).]
 12. Савелюк, Наталія М. Асоціативний експеримент у дослідженні семантичних полів вербального стимулу «Україна». *Розвиток національної свідомості та національної ідентичності особистості у воєнний та повоєнний періоди: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (29–30 листопада)*. Рівне, 2023. 133–137. URL https://shron1.chtyvo.org.ua/Zbirnyk_statei/Rozvytok_natsionalnoi_svidomosti_ta_natsionalnoi_identychnosti_osobystosti_u_voiennyi_ta_povoiennyi.pdf#page=132.
[Savelyuk, Nataliya M. (2023). Asotsiatyvnyy eksperyment u doslidzhenni semantychnykh poliv verbal'noho stymulu «Ukrayina» [Associative experiment in the study of semantic fields of the verbal stimulus "Ukraine"]. *Rozvytok natsional'noyi svidomosti ta natsional'noyi identychnosti osobystosti u voyennyu ta povoyennyu periody: zbirnyk materialiv Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi (29–30 lystopada)*. Rivne, 133–137. Available at : https://shron1.chtyvo.org.ua/Zbirnyk_statei/Rozvytok_natsionalnoi_svidomosti_ta_natsionalnoi_identychnosti_osobystosti_u_voiennyi_ta_povoiennyi.pdf#page=132. (in Ukr.).]
 13. Ситар, Ганна В. Синтаксичні фразеологізми в розрізі конструкційної граматики. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 358.
[Syta, Hanna V. (2017). Syntaksychni frazeolohizmy v rozrizi konstruktsiinoi hramatyky: monohrafiia [Syntactic phraseological units in the context of structural grammar]. Vinnytsia: TOV «Nilan-LTD», 358 (in Ukr.).]
 14. Bartmiński, Jerzy. (1988). Kryteria ilościowe w badaniu stereotypów językowych. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*, 41, 91–104.
 15. Bartmiński, Jerzy. (2009). *Stereotypy mieszkają w języku*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. 72–84.
 16. Brezina, Vaclav. (2018). *Statistics in Corpus Linguistics: A Practical Guide*. Cambridge University Press. 296. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781316410899>.
 17. Hultso, O.-A. & Levchenko, O. (2022). Associative verbal network of concepts РАДІСТЬ (joy) and СТРАХ (fear): experimental and corpus approaches. *IEEE 17th International Conference on Computer Sciences and Information Technologies (CSIT)*, 142–145. DOI: 10.1109/CSIT56902.2022.10000485
 18. Li, B. & Han, L. (2013). Distance Weighted Cosine Similarity Measure for Text Classification. In: Yin, H., et al. *Intelligent Data Engineering and Automated Learning. IDEAL 2013. IDEAL 2013. Lecture Notes in Computer Science*, vol 8206. Springer, Berlin, Heidelberg. 2013. https://doi.org/10.1007/978-3-642-41278-3_74. Zsarnóczyaiová, Methodics of the associative experiment. *Slavica Slovaca*, 55, 2020, No 1, pp. 69-81 (Bratislava).

19. Martinek, Svitlana. (2004). The role of the associative experiment in the profiling of concepts. *Imagery in Language. Festschrift in Honour of Professor Ronald W. Langacker* (eds. B. Lewandowska-Tomaszczyk and A. Kwiatkowska). Frankfurt am Main: Peter Lang. 489–498.
20. Rychlý, P. (2008). A Lexicographer-Friendly Association Score. *IRASLAN: Recent Advances in Slavonic Natural Language Processing: second workshop*. Brno: Masaryk University, 6–9. URL <https://nlp.fi.muni.cz/raslan/2008/papers/13.pdf>
21. Shvedova, M., R. fon Valdenfels, Yaryhin, S., Rysin, A., Starko, V., GRAC: General Regionally Annotated Corpus of Ukrainian, Electronic resource: Kyiv, Lviv, Jena. 2017–2024. URL <http://uacorpus.org>.
22. Uchihara, T., Eguchi, M., Clenton, J., Kyle, K., Saito, K. (2022). To What Extent is Collocation Knowledge Associated with Oral Proficiency? A Corpus-Based Approach to Word Association. *Language and Speech*, 65(2). 311-336. <https://doi.org/10.1177/00238309211013865>
23. Vainik, E., Tuulik, M., Koppel, K. (2020). A Comparison of collocations and word associations in Estonian from the perspective of parts of speech. *Slovenščina 2.0*, 8(2). 139–167. DOI: <https://doi.org/10.4312/slo2.0.2020.2.139-167>
24. Zsarnóczaiová, Ž. (2020). Methodics of the associative experiment. *Slavica Slovaca 55, No 1*. Bratislava, 69–81.

Список скорочень

УАС – Український асоціативний словник;

ГРАК – Генеральний регіональний анований корпус української мови.

THE GENDER SPECIFICITY OF CONCEPT SPHERE *SUFFERING* IN UKRAINIAN FICTION OF THE XXI CENTURY

Olena-Anna Hultso

Department of Applied Linguistics, Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine.

Abstract

Background: The conceptual sphere *SUFFERING* is relevant in modern fiction due to extralinguistic factors, in particular, military events, but remains unexplored from a cognitive perspective. To identify the verbalizers of the conceptsphere, a comprehensive methodology was used that combines the methods of psycholinguistics (data from the association experiment were taken from the Ukrainian Associative Dictionary), a corpus approach (textual data from the GRAC), and statistical methods (frequency, the cosine similarity coefficient was used to compare and determine the similarity of text segments, and a modified log Dice association score was calculated to identify the most frequent word combinations with the word *suffering*).

Purpose: The paper aims to model the associative network of the conceptual sphere *SUFFERING* and to study the compatibility of the concept's verbalizers on the material of Ukrainian fiction of the twenty-first century, taking into account the gender of the authors of the texts.

Results: The study modeled the associative network of the conceptual sphere of *SUFFERING*, reflecting the respondents' reactions to the stimulus of *suffering*. The analysis extracted typical collocations with the verbalizer component of the concept sphere from the textual data and grouped noun reactions and collocations with nouns in the corpus thematically. The cosine similarity coefficient compares and identifies the similarity between the frequency of the association experiment data and typical collocations in texts from 2001–2023. The associative measure of joint occurrences of the most frequent word combinations with the word *suffering* was calculated using the log Dice score.

Discussion: The associative network of the conceptual sphere of *SUFFERING* reveals that the concept is defined through paradigmatic associations. In particular, the core of the conceptual sphere emerges from the common reactions of male and female respondents, such as: *біль* 'bil', *горе* 'hore',

мука 'muka', муки 'muku', кохання 'kokhannya', самотність 'samotnist', людини 'lyudynu', любов 'lyubov', велике 'velyke', біда 'bida', чужі 'chuzhi', хвороба 'khvoroba'. Distinctive reactions for male respondents include біда 'bida', життя 'zhyttya', важкість 'vazhkist', while female respondents typically react with любов 'lyubov', сльози 'sl'ozu', велике 'velyke', смерть 'mert', сум 'sum', хрест 'khrest'. Male texts commonly feature collocations like людина 'lyudyna', мученик 'muchenyk', удар 'udar', Син Божий 'Syn Bozhyu', погляд 'pohlyad', народ 'narod', жертва 'zhertva', душа 'dusha', юнак 'yunak', було 'bulo', є 'ye', спокутувати 'spokutuvaty', поглиблювало 'pohlyblyivalo', були 'buly', and female texts include людина 'lyudyna', донька 'don'ka', обличчя 'oblychchya', юність 'yunist', сестра 'sestra', жінка 'zhinka', Марія 'Mariya', Ісус 'Isus', сильніші 'syl'nishi', чекають 'chekayut'. A comparison of results shows that the concept verbalizers align with the textual data from the corpus. The high degree of association with the word suffering, indicated by the log Dice score, is evident in common word combinations such as *полеглими* 'polehshyty', *муки* 'muku', *нелюдські* 'nelyuds'ki', *нестерпні* 'nesterpni', *болі* 'boli' (in male texts), and *полеглими* 'polehshyty', *душевні* 'dushevni', *спотворилося* 'spotvorylosya' (in female texts). Further research aims to interpret these quantitative results within the framework of cognitive linguistics and to analyze metaphorization models of the conceptual sphere.

Keywords: concept sphere, associative verbal network, corpus of texts, associative distance, collocation, statistical indicators, gender.

Vitae

Olena-Anna Hultso is a post-graduate student in Philology at the Department of Applied Linguistics, Lviv Polytechnic National University. Her research interests include cognitive linguistics, gender studies, conceptual metaphor, and corpus linguistics.

Correspondence: hultso.olena@gmail.com

Надійшла до редакції 26 вересня 2024 року
Рекомендована до друку 10 жовтня 2024 року